

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András : „Köztetek lettem én bolond...”

Fontos kérdéseket tárgyaló, számos érdekes elemet tartalmazó könyv — ijesztően sok hibával.

Az identitás problémaköre, művészi alkotás és idegbetegség viszonyának vagy normalitás és betegség határainak a kérdése, a társadalmi megbélyegzés hatásának szférája: önmagukban is izgalmas anyagot adhatnak tanulmányok és könyvek megírásához. Még inkább így van ez akkor, ha olyan életművel kapcsolatban nyílik alkalom vizsgálatukra, amilyen a József Attiláé, s az a körülmény, hogy egyszerre több szakma képviselőiből tevődik össze egy könyv szerzőinek együttese, szintén alkalmas arra, hogy fokozza az érdeklődést munkájuk iránt. További kérdés viszont, hogy mennyire sikerül egymáséval összehangolt s más tekintetben is meggyőző eredményre jutniok.

A kötet középső tanulmánya (amelyik *A költő és orvosa* címet viseli) — számomra — igaz, csak kisebbrészt szakember számára — meggyőzőnek és elismerést érdemlőnek mutatkozik. József Attila egykori kezelőorvosának, a pályáját külföldön befejező Bak Róbertnek a munkásságában mutatja föl azokat az elemeket, amelyek — harmincöt év hat tanulmányából — József Attilára vonatkoznak. A belőlük kirajzolódó körképet és ennek módosulásait vizsgálja, részben a költő állapotára, részben viszont az orvosra vonatkozóan vonva le belőlük következtetéseket. Nem különösebben látványosan, viszont általában logikusan. Ezek szerint „József Attila neurotikus tünetekkel kezdte meg második analizisét Gyömrőnél, és pszichotikus tünetek manifesztálódtak a kezelés során”. Bak Róbertnek „egy ismeretlen kóreredetű betegséget kellett humánus körülmények között gyógykezelnie úgy, hogy meggyógyítsa a szenvedő embert és megmentse a nagyra becsült költőt. Erre a feladatra az akkori pszichoterápiás eszközök és szemlélet nem voltak alkalmasak. ... Bak doktor ... heroikus módon felvállalja az esetet” — utóbb azonban már „aggódva figyelte az eseményeket, s József Attila barátaival együtt minden erejét arra összpontosította, nehogy elmebetegek közé kerüljön a beteg. ... Így kerül József Attila a pszichózis maradványtüneteivel Szárszóra, ahol zavartsága, gyanakvása, izoláltsága egyre növekszik, s ... öngyilkosságot követ el.” (Legalábbis: többek véleménye szerint, nem bizonyíthatóan.)

Ezt a gondolatsort követve viszont különösen — mondhatni idegborzolóan — meglep, hogy a könyv harmadik tanulmányában (a *Sors és betegség: a költő és társai* címűben) léptenyomon olyan állásfoglalással találkozunk, mely szerint József Attilát mintegy idegbeteggé, örültté „stigmatizálta” a környezete (mivel „az átlag önvédelme érdekében deviánsnak, betegnek nyilvánít mindenkit, aki más, mást akar”), mely szerint, mikor Bak Róbert (majd utóbb többek között Varga Ervin idegorvos) úgy ítélte: még a szárszói halál is jobb volt az értelmet különös módon tisztelő ember számára annál, amit a fokozatos megőrülés jelentett volna, akkor ezáltal adtak részben önfelmentő „értelmet mind az orvosi, mind a szociális stigmának”. Annak a stigmának, mely „egyértelműen abban az irányban hat, hogy általános értetlenség öveze az egyént”, s mely végül is „számos áttételen keresztül készítette elő a talajt arra, hogy az önmaga életét kioltó krízisállapotba jusson”. „Elmebetegnek minősítik — olvassuk a könyv más lapjain — s aztán a stigma „szinte tolja az embert az öngyilkosság felé...” A rágalmazás határait erősen súroló állítások ilyesfajta „bizonyításokat” kapnak: „Egyedül vagyok, megbélyegzett vagyok, meghalok, feláldozom magam — mondja” — ti. József Attila a *Bukj föl az árból*, a *Ha nem szorítsz...*, a *Tudod hogy nincs bocsánat*, a *Le vagyok győzve*, a *Szürkület* és a *Karóval jöttél...* soraiban. Arról viszont, hogy ezek a versek hol tartalmazzák a „megbélyegzett vagyok” keserű vádját — legalábbis az „örültté bélyegeztek” értelmében — arról már nincs szó. És aligha véletlenül. Hiszen vádat ugyan valóban bőven találunk bennük — környezete és önmaga ellen egyaránt — de többek között azért, amiért „észre egyikük sem

veszi púpot, mit úgy hordok, mint őrült anya magzatát”. Más szóval: a megőrülés félelmetes kísértete éppenséggel *belülről* jelentkezik, s kívülről nem mindig kap megfelelő választ. „Ha megbolondulok, ... ha majd egész valómmal kancsitok” — olvashatjuk a hasonló jelzéseket közismert versekben is. „Tisztában voltam azzal, hogy egy téveszméiből rendszert építő paranoid lényhez hasonlítok, s mégsem vagyok elmebeteg...” Sorai egyaránt vallanak a tudatbomlás keltette belső megriadásról és azokról az irtózatos erőfeszítésekről, melyek a tudat által épített rendszer és a külvilág közti ellentétek megszüntetésére vagy áthidalására törekszene. Rendszeresen *belső* indítatású mozzanatokról adva jelzéseket — nem pedig arról, hogy „a társadalom (és ebbe beletartoznak a könyv szerint a barátok és az orvosok egyaránt!) viszonya a költőhöz ... a stigmatizálás volt”. Nem azt mutatják, hogy az elmebeteg — é „címkéit” ragasztották rá, („ez bolond, ez nem normális”), „ujjal mutogatás”-sal helyettesítve a segítő kezét. Magának a könyvnek az eseményleírásai is mást mondanak, mint egyes — úgymond — következtetései. „Az első *homályos* minősítés Gyömrői Edit analitikus kezelése végére tehető, amikor *egyre nyilvánvalóbbá vált ennek sikertelensége*”, „*Elhíttetik vele ... , jobban van...* (a kiemelések tőlem származnak. T. A.) Arra biztatják, írjon.” Ezek szerint közvetlen környezete inkább *titkolni* próbálja a betegség valódi súlyát, és a gyógyulás útjára irányítaná, nem pedig fordítva. Arra is van nem egy adat — a vizsgált könyvben is —, hogy a kortársak egy része *nem tudta, mennyire beteg* a költő, tehát éppenséggel nem gondolta őt valamiféle híresztelések alapján a valóságosnál betegebbnek. (Ismeretes, hogy Németh Andor valóban elhibázott Siesta-szanaszatórium-beli lépése, mellyel főlrázni akarta barátját — azzal tudniillik, hogy *elárulta* számára: közvetlen környezetéből többen már megőrülésétől félnek — milyen megrázó hatással járt. József Attila tehát az ő szavaiból értesült barátai titkolt félelméről, Németh Andor pedig csak a reagálás rendkívüli hevességéből vette észre a betegség előrehaladottságát; ezt addig félig magátelhagyásnak, színészkedésként hitte.)

A könyv — részben egy vita hatására, melyen a Bókay—Stark szerzőpáros gondolatvezetése igen határozott ellenvetésekkel találta szemben magát — azzal próbál bizonyos ellentmondásokat áthidalni, hogy néhol — saját szavai szerint — „zárójelbe teszi” azt a kérdést: vajon beteg volt-e József Attila. Hivatkozva a modellálásnak ettől a konkrét tényről független, elméleti jogosultságára — ezáltal talán olyasfajta kérdéseink elől is kitérőt keresve, hogy vajon miért nem stigmatizálta szűkebb-tágabb környezete őrültté Bartókot és Kodályt, Babitsot és Móriczot, Illyést és Radnótit. (Hogy csak a nagyobb „deviánsok” közül válasszunk ki néhányat.) Ezek után már „csak” az a kérdés vetődhet föl, hogy vajon érdemes-e, illetve egyáltalán *szabad-e* a tényektől függetlenített modellálással *valóságos összefüggéseket* értékelni? Mennyi értelme lehet annak, ha valaki — mondjuk — az orvosi műtétek összefüggés-hálózatát annak a kérdésnek a „zárójelbe tevésével” próbálja meg modellálni, hogy *szükség van-e* a kérdéses műtetre, vagy pedig *téves* orvosi „címkezés” alapján kerül valaki a műtőasztalra? Közelebbi példát véve: emberek tébolydába zárásának esetében lehet-e „zárójelbe tenni” annak kérdését, hogy ép elmével rendelkeztek-e a „beutaltak”, vagy pedig rászorultak az intézeti gyógykezelésre?

E sorok írója szeretné nyomatékosan kifejezni azt a — valószínűleg nem egyedülálló — meggyőződését, hogy az ilyen kérdéseket *sehol* nem szabad „zárójelbe tenni”.

Mint ahogy például annak kérdését sem, hogy — mondjuk — Ady Endre ténylegesen beteg társadalmi rendet támadott-e írásaiban, vagy pedig az ő „stigmatizálása”, „címkézése” tette-e betegé korának Magyarországot.

De hát a szerzőket sem mindig csak az elvont modellek érdeklik. Az első — leghosszabb — tanulmány az anya—gyermek viszony konkrétabb vizsgálatából jut arra a következtetésre, hogy: „A halott anya ... vonja magányossá vált fiát, akinek egyetlen útja maradt így: az öngyilkosság, a visszatérés. Ezzel lezárul, meghozzá igen reprezentatív aktussal a sors: élet és vers egyaránt kerek egészé válik.” — Arról nem esik szó, vajon az anyaelvesztés traumáját is a környezet címkezésének számlájára kell-e írunk.

Ennek a — részben más jellegű — első tanulmánynak is a kellő megalapozás hiányában,

a látványosan gyors eredményre törekvésben mutathatók ki a legfőbb fogyatkozásai. Ahhoz hasonlóan, ahogy a harmadikban is meghökkent (és nemcsak a stílusával) az ilyen kijelentés: József Attilánál 1936-ban „jelenik meg először a nem emberi, hanem állati lényként való funkcionálás érzete”. Ha az 1936-os „mint ketrecében az ijedt majom” hasonlata ilyen vonatkozásban kíván említést, miért marad akkor figyelmen kívül a tíz évvel korábbról való *Rák* és az *Egy átlátszó oroszán...*, az 1928-as „Elefánt voltam...” kezdősorú *Medáliák*-darab, vagy későbbről a farkas-, szarvas- és medve-„létről” szóló versek együttese? Mi rokonítja a „Botot faragtál, ábrákkal tele, beszélt a nyele” sorait a „Karóval jöttél, nem virággal”-ével? Miért tartoznék a Nyugat is a „harmadrangú folyóiratok” közé? Miért lenne „a semmi sodra” „az értelmetlen élet áradatá”-val azonos, az ember „anyja, apja” mitől lesznek „a partikuláris konvenciók, ... fétisek” olyan együttesének jelképeivé, „amelyek a múlt hagyományaként tőle idegen módon rögzülnek benne”? — Kérdések, kérdések, kérdések — csak ritkán érkező válaszokkal.

Legalábbis: olyanokkal, amelyek *nagyjából* bizonyítottaknak tekinthetők, s így elfogadhatók lennének.

Ehhez szigorúbb logikára, prekonceptiótlanabb versmegközelítésre s a korábbi szakirodalomnak az itteninél nagyobb fokú respektálására lett volna szükség.

Mert például arról, hogy az *Eszmélet* egy-egy sorának értelmezésében milyen érvek fogalmazódtak meg az elmúlt évtizedek folyamán — két önálló kötetben és kötetnyi kisebb vagy nagyobb más tanulmányban —, arról éppoly halvány sejtést kaphat csak ennek a könyvnek az olvasója, mint arról, hogy az apa—anya viszony itt tárgyalt kérdéseinek milyen gondosan kimunkált írásokban lelheti föl az előzményeit.

És lehetne szaporítani a példákat.

*

Semmiképpen nem kívánám kétségbe vonni, hogy elismerést érdemlően sokirányú érdeklődéssel és jó problémaérzékeléssel rendelkező szerzők munkája látott napvilágot a — sajnos, ugyancsak hibásan idézett — József Attila-verssor alatt. Azt sem, hogy számos érdekes megfigyelést tartalmaz, nem is kizárólag második részében. Annak lehetősége döbbsent meg: mi lesz, ha a komolyabb alapozás nélkül megfogalmazott itéletek sokasága immár idézetként — a szakirodalom legújabb eredményeinek részeként — megy át a későbbi kutatásokba, vagy éppen az irodalmi köztudatba?

Ez készlet annak kimondására: úgy gondolom, hogy az ilyen súlyú életművekhez — melyek a maguk tragikusságával még külön többletet is nyertek — az itt mutatottnál lényegesen nagyobb kutatói felelősségérzettel kellene közeledni. (*Magvető, JAK Füzetek*)

TAMÁS ATTILA

Téglásy Imre: Leletmentés

Szívem szerinti, bár zavarbaejtő feladat Téglásy Imre kötetéről írnom; kettős, egy „profi” kritikus számára megengedhetetlen elfogultságot érzek e feladat előtt. Egyrészt saját „költői csecsemőkorom” hol édes, hol mostoha városa, Szeged iránt, amely Téglásynak jelenleg is lakóhelye, s verseinek gyakori színtere. Az elfogultság nagyobbik része azonban magát az egykori alkotóköri társat, barátot illeti, még ha lassan hét esztendeje is annak, hogy távol kerültünk egymástól. Költői útját, s főhivatásként vállalt filológusi pályáját természetesen mindvé-